

Конфіскацыя „Пана Тадэуша“ Д.-Марцінкевіча

У гісторыі беларускае літаратуры ёсць шмат ня толькі спрэчных, але нават зусім нявыяўленых месц і здарэнняў; да гэтае катэгорыі належыць і пытаньне аб конфіскацыі царскім урадам перакладу на беларускую мову поэмы А. Міцкевіча „Pan Tadeusz“, які быў зроблен В. Дуніным-Марцінкевічам. Беларускае літаратура да самага апошняга часу ня ведае прычын конфіскацыі памянёнага твору Д.-Марцінкевіча; так, Максім Гарэцкі ў сваім апошнім—чацьвертым выданьні 1926 году „Гісторыі беларускае літаратуры“ аб конфіскацыі „Пана Тадэуша“ піша так: „Калі былі надрукованы дзьве першыя быліцы, цэнзура дзеля нейкіх прычын зламала дадзены ёю дазвол на выпуск кнігі, загадала арыштаваць надрукаванае і спаліць“ (стар. 128). Гэтае самае знаходзім на стар. 198 у трэцім выданьні яго „Гісторыі“, але ў другім яе выданьні (Вільня, 1921 г.) весткі адносна конфіскацыі „Пана Тадэуша“ знаходзім іншыя: „Дазвол на друкаваньне быў дадзены цэнзарам Кукальнікам. Як толькі былі надрукаваны першыя дзьве быліцы, на месца Кукальніка назначылі новага цэнзара, нейкага Мухіна. Той загадаў арыштаваць іх і спаліць“ (стар. 86).

Адкуль гэтыя канкрэтныя весткі ўзяты М. Гарэцкім—невядома; чаму ў наступных выданьнях сваёй „Гісторыі“ аўтар гэтыя канкрэтныя даныя замяніў агульным выразам—таксама невядома; мабыць аўтар стаў лічыць іх ня зусім пэўнымі? Аналёгічнае сьведчаньне аб Мухіну і Кукальніку (з якога, напэўна, узяў матар’ял і М. Гарэцкі, бо яно зьяўляецца першай друкаванай крыніцай аб конфіскацыі „Пана Тадэуша“) знаходзім у прадмове да выданьня „Пана Тадэуша“, зробленага ў 1907 г. выдавецкім таварыствам „Загляне сонца і ў наша ваконцэ“, дзе чытаем: „jak tolki skonczyli drukawać dzwie pieršyje bylicy, na miejsce Kukolnika naznačyli nowaho—niekaha Muchina. Toj wèlmi stroho udausia i zrazu prysudziú „Pana Tadeuša“ u świet nia pušćać. Tak i nie pašpieli hetyje bylicy uzirnucca na świet toj jasny: jich aryštawali i spalili“¹⁾. Гэтымі весткамі карысталіся ў больш-менш асьцярожнай форме ўсе наступныя дасьледчыкі, якія датыкаліся да конфіскацыі „Пана Тадэуша“. Так, Дарашэнка ў 1908 г. піша: „Выданьне гэтага перакладу калісь зьніштожыла расейская цэнзура“²⁾. Проф. У. Ігнатоўскі ў 1921 г. адзначае: „Гэты пераклад чамусь не спадабаўся цэнзуры мікалаеўскага часу й кніжка была зьніштожана“³⁾. Акад. Я. Карскі ў наступным годзе кажа: „въ свое время это сочинение не пущено въ продажу, а было сожжено“⁴⁾. Мік. Янчук у 1920 г. чамусьці лічыў, што зроблены Мар-

1) Biełaruskije pieśniary. II. Pan Tadeusz. Pieciarburh, 1907, стар. I.

2) Д. Дорошенко, Беларусы і іх нацыянальнае адраджэньне. („Наша Ніва“ 1909, № 4, стар. 54.

3) У. Ігнатоўскі. Кароткі нарыс нацыянальна-культурнага адраджэньня Беларусі. Менск, 1921; стар. 17.

4) Е. Карскій, Бѣлорусы, III, 3; стар. 60.

цінкевічам пераклад „Пана Тадэуша“ быў у рукапісу аж да самага 1908 г. ¹⁾ „Дыямэнт-ж“... ²⁾ у конфіскацыі „Пана Тадэуша“ бачаць агульную забарону беларускага друку, нібы з прычыны якой не друкаваўся больш і Дунін-Марцінкевіч.

Гэта—погляды на конфіскацыю „Пана Тадэуша“, якія існуюць у нашай літаратуры, а дзякуючы гэтаму, часткай у літаратурах украінскай і расійскай. Тое, што адзначаны пераклад знішчан, дзякуючы агульнай забароне беларускае мовы—гэта легенда, ні на чым не абапёртая, якую нічым нельга давесці; але тое, што знішчэньне гэтае знаходзіцца ў цеснай сувязі з абмежаваньнямі, якія рабіліся царскім урадам у адносінах да моваў нацыянальных меншасцяў, а ў прыватнасці да мовы украінскай—гэта не зняпраўджаны факт. Так, 30 траўня 1859 г. міністэрскім цыркулярам забаранялася друкаваць кнігі на украінскай мове польскімі літарамі. Адначасна быў забаронен і завоз на Украіну украінскай літаратуры, якая надрукована польскім альфабэтам; дазвалялася друкаваць украінскую літаратуру толькі літарамі маскоўскага альфабэту ³⁾. Яшчэ да выданьня гэтага распараджэньня Віленскім Цэнзурным Камітэтам быў выданы дазвол на друкаваньне першых частак перакладу „Пана Тадэуша“, а пасля атрыманьня загаду 30 траўня 1859 г. перад цэнзурай паўстала пытаньне, ці можна выпусьціць у сьвет кніжку на беларускай мове, якая выдрукавана польскімі літарамі; у міністэрскім цыркуляры аб беларускай мове нічога не паміналася, а між тым ён нібы і мог мець некаторае дачыненне да яе; і віленскія цэнзары парашылі прасіць належных тлумачэньняў на гэты выпадак у міністра народнае асьветы, адносьнікам ад 28 жніўня 1859 г. за № 509 ⁴⁾.

Господину Министру Народного Просвѣщенія.

8-го минувшаго іюня въ Виленскомъ Цензурномъ Комитетѣ получено предложение Товарища Вашего Высокопревосходительства отъ 30 мая за № 1298, въ коемъ сообщено опредѣленіе Главнаго Управленія Цензуры, состоявшееся 25-го апрѣля сего года, о воспрещеніи печатанія азбукъ, содержащихъ въ себѣ примѣненіе польскаго алфавита къ русскому языку, и о постановленіи правиломъ, чтобы сочиненія на малороссійскомъ нарѣчїи, писанныя собственно для распространенія ихъ между простымъ народомъ, печатались не иначе, какъ русскими буквами, и чтобы подобныя народныя книги, напечатанныя за границею польскимъ шрифтомъ, не были допускаемы къ ввозу въ Россію.

Между тѣмъ, до полученія сего предписанія одобрена здѣшнимъ комитетомъ къ напечатанію поступившая разновремено въ 3-х тетрадяхъ рукопись на Бѣлорусскомъ нарѣчїи подъ заглавіемъ: Pan Tadeusz dwanactaé szlacheckich bylic napisau Adam Mickiewicz. Pírawiarnuі na Białoruskuju haworku Wincenty Dunin-Marcinkiewicz; изъ коихъ первая тетрадь одобрена 28 мая 1858 г., вторая 30 октября 1858 г., а третья 7-го января 1859 года.—Нынѣ типографшикъ Сыркинъ, отпечатавъ двѣ первыя тетради сказаннаго сочиненія, представилъ узаконенное число экземпляровъ для полученія билета на выпускъ онаго въ свѣтъ и присовокупилъ, что третья тетрадь, составляющая второй томъ, находится при концѣ печатанія.

Хотя вышеупомянутое предписание относится собственно къ Малороссійскому нарѣчїю, но какъ и Бѣлорусское нарѣчїе составляетъ отрасль русскаго языка и нѣкоторымъ образомъ можетъ подходить подъ означенное постановленіе Главное Управление Цензуры, то Комитетъ встрѣтилъ сомнѣніе можетъ ли быть дозволено печатаніе сочиненій на бѣлорусскомъ языкѣ Польскимъ шрифтомъ, а потому Комитетъ постановилъ покорнѣйше просить Ваше Высокопревосходительство о разрѣшеніи сего вопроса.

Если же Вашимъ Высокопревосходительствомъ признано будетъ невозможнымъ дозволять печатаніе Бѣлорусскихъ сочиненій польскими буквами, то Комитетъ, принимая

1) Очерки белорусской литературы; ред. Янчука; в. I, Москва 1920 г., стар. 57.

2) Дыямэнт беларускага прыгожага пісьменства, № 1; Кіеў, 1919.

3) Сборникъ постановленій и распоряженій по цензурѣ съ 1720 по 1862 г. Спб. 1862, с.с. 445-446.

4) Аўтэнтковая справа пад загалоўкам: „О рукописи Pan Tadeusz на бѣлорусскомъ нарѣчїи Дунина-Марцінкевича; 1859 г. № 97“, захоўваецца ў рукапісным адзеле Беларускай Дзяржаўнай Бібліотэкі ў Менску пад № 162535.

въ уваженіе, что означенная рукопись была одобрена до получения сказаннаго предложенія и что издатель оной по напечатанію понесъ значительныя издержки, о возвратѣ которых, на основаніи Свод. Зак. (изд. 1857 г.) т. XIV уст. о цензурѣ ст. 178 можетъ домогаться, честь имѣетъ покорнейше просить испрашивать разрѣшенія у Вашего Высочайшаго Превосходительства на выпускъ въ свѣтъ помянутаго сочиненія.

Напечатанный экземпляръ означеннаго сочиненія при семъ представляется.

(подписаў да гэтага дакумэнту ня прыводзіцца з прычыны іх адсутнасці ў чарняку вышэйпамянанай справы).

Бяз мала праз два месяцы міністар адказаў Віленскаму Цэнзурнаму Камітэту наступным адносьнікам ад 22 кастрычніка 1859 г.:

Господину Попечителю Віленскаго Учебнаго Округа.

Главное Управление Цензуры, рассмотрѣвъ представленіе Віленскаго Цензурнаго Комитета отъ 28-го августа текущаго года за № 509 по вопросу о дозволительности печатанія польскимъ шрифтомъ сочиненій на бѣлорусскомъ нарѣчій, и объ отпечатанной симъ шрифтомъ книгѣ: Pan Tadeusz dwanacieć szlacheckich bylic napisau Adam Mickiewicz. Piarawiarui na Białoruskuju haworku Wincenty Dunin-Marcinkiewicz,—26 истекшаго сентября опредѣлило: не допускать употребленія польскаго алфавита при печатаніи сочиненій на бѣлорусскомъ нарѣчій; книгу Pan Tadeusz, Мицкевича, въ бѣлорусскомъ переводѣ Дунина-Марцинкевича, отпечатанную польскимъ шрифтомъ, не выпускать въ свѣтъ; отъ Віленскаго Цензурнаго Комитета потребовать объясненія, на какомъ основаніи допустилъ онъ напечатать книгу на бѣлорусскомъ нарѣчій польскими буквами безъ испрошенія на это разрѣшенія, как на сомнительный случай; и сверхъ сего предложить тому же Комитету войти въ обсужденіе того, до какой суммы можетъ простираться вознагражденіе за убытки, понесенныя издателемъ поименованной книги по напечатанію оной.

О семъ опредѣленіи Главнаго Управленія Цензуры имѣю честь увѣдомить Ваше Превосходительство для надлежащаго распоряженія.

Министръ Народнаго Просвѣщенія Е. Ковалевскій.

Директоръ (подпис).

Выконваючы гэтае распараджэнне міністра, Віленскі Цэнзурны Камітэт прапанаваў выдаўцу „Пана Тадэуша“, віленскаму друкару Абелью Сыркіну, прадставіць у камітэт: 1) усе надрукованыя паасобнікі „Пана Тадэуша“ і 2) падрабязговы разрахунак выдаткаў па надрукаванню азначанага перакладу, што і было выканана А. Сыркіным. З рахунку відаць, што друкаванне 1000 паасобнікаў першай часткі „Пана Тадэуша“ каштавала 176 руб. 60 к. Падругое, камітэт запрабаваў тлумачэнне ад цэнзара Паўла Базылёвага Кукальніка, які чытаў рукапіс „Пана Тадэуша“ і даваў дазвол на яго друкаванне, на якой падставе быў выданы гэты дазвол. На падрабязковым і цікавым „рапорце“ П. Кукальніка не затрымліваюся, бо ён цалкам уключаны ў ніжэй паданы адносьнік—адказ віленскага цэнзурнага камітэту міністру, у частцы, якая мае датычэнне да цэнзурнага дазволу. Бацька П. Кукальніка па нацыянальнасці паходзіў з аўстрыйскіх славакаў, а сам ён быў профэсарам у Віленскім унівэрсытэце і іншых віленскіх вышэйшых школах, быў у цеснай сувязі з некаторымі апалячанымі беларусамі, як, напр., Сыракомляй, і наогул блізка стаяў да тых віленскіх польска-каталіцкіх кол, якія ў першай палове XIX ст., адбудоўваючы Польшчу ад мора да мора, рабілі спробы прыцягнуць на свой бок і беларускае насельніцтва. Гэтым тлумачыцца, як убачым ніжэй, далучэнне ім да твораў на беларускай мове небеларускіх работ, а работ польскіх, якія мелі датычэнне да Беларусі. З боку-ж офіцыйнага П. Кукальнік быў тыповым тагочасным русыфікатарам, якія тады пачыналі навадняць беларускія гарады. Віленскім цэнзарам П. Кукальнік быў з 1829 па 1841 г. і потым з 1851 да 1865 г. укл.; прычым з 1863 г. ён быў старшынёй Камітэту¹⁾.

Адказ міністру Віленскага Цэнзурнага Камітэту ад 27 лістапада 1859 г. за № 733, які быў прадиктованы П. Кукальнікам, пры-

¹⁾ А. Шверубович. Братья Кукольніки. Вильно, 1885.

воджу поўнасьцю, бо ён дае новыя цікавыя невядомыя матар'ялы, што асьвятляюць закранутае пытаньне:

„Господину Министру Народнаго Просвѣщенія.

Отъ 22 минувшаго октября за № 2154 Ваше Высокопревосходительство изволили сообщить опредѣленіе Главнаго Управленія Цензуры, состоявшееся 26 сентября сего года, въ том: чтобы не допускать употребленія польскаго алфавита при печатаніи сочиненій на бѣлорусскомъ нарѣчїи; книгу-же Pan Tadeusz, Мицкевича, въ Бѣлорусскомъ переводѣ Дунина-Марцинкевича, отпечатанную польскимъ шрифтомъ, не выпускать въ свѣтъ, и отъ Виленскаго Цензурнаго Комитета потребовать объясненія, на какомъ основаніи допустилъ онъ напечатать книгу на бѣлорусскомъ нарѣчїи польскими буквами безъ испрошенія на то разрѣшенія, какъ на сомнительный случай, и сверхъ сего поручилъ Комитету войти въ обсужденіе того, до какой суммы можетъ простираться вознагражденіе за убытки, понесенныя издательствомъ, помянутой книги, по напечатанію оной.

Въ исполненіе сего Комитетомъ востребованы изъ типографіи Сыркина всѣ напечатанныя экземпляры сказаннаго сочиненія, кои и храниться будутъ въ Комитетѣ впредь до особаго Вашего Высокопревосходительства распоряженія, а также требовано было отъ типографщика Сыркина подробнаго расчета во что обошлось напечатаніе оныхъ, въ слѣдствіи чего типографщикъ Сыркинъ отъ 9 ноября донесъ, что имъ издержано на напечатаніе помянутыхъ экземпляровъ, отпечатаніе перваго листа второй части и на прочіе расходы 176 руб. 60 к., но что онъ по случаю воспрещенія дальнѣйшаго печатанія сказаннаго сочиненія лишился дохода болѣе 600 руб. сер.

Комитетъ по обсужденіи означеннаго прошенія и по разсмотрѣннн расчета призналъ только расходъ 176 руб. 60 к., употребленный имъ по напечатанію, справедливымъ къ возврату, въ прочемъ же его, Сыркина, домогательствѣ, равно какъ въ могущемъ поступить отъ самаго издателя о лишеніи его черезъ продажу сочиненія доходѣ отказать.

Что же касается до вопроса Главнаго Управленія Цензуры почему Виленскій Цензурный Комитетъ предварительнаго одобренія къ печати сочиненія Pan Tadeusz на бѣлорусскомъ нарѣчїи польскими буквами не испросилъ разрѣшенія какъ на сомнительный случай, то Комитетъ имѣетъ честь донести Вашему Высокопревосходительству, что онъ до полученія опредѣленія Главнаго Управленія Цензуры 25 апрѣля сего года о воспрещеніи примѣненія польскаго алфавита къ Русскому языку не считалъ случая сего сомнительнымъ потому, что съ давнихъ временъ Бѣлорусскія сочиненія какъ здѣшнимъ, такъ и С.-Петербургскимъ Комитетомъ одобряемы были къ печати польскими буквами, которыхъ экземпляры своевременно представляемы были въ Главное Управленіе Цензуры и онымъ не было сдѣлано по этому предмету возраженій. И такъ в 1846 году напечатаны въ Вильнѣ а) Piosnki wieśniacze z nad Niemna i Dzwiny и б) Sielanka opera w dwóch actach napisana przez Dunina Marcinkiewicza, въ которой Бѣлорусскіе простолюдины, выводимые на сцену, говорятъ своимъ нарѣчіемъ, одобренная даже къ представленію на сценѣ III отдѣленіемъ Собственной Канцеляріи Его Императорскаго Величества, въ 1855 году Нарон Марцинкевича повѣсть; въ 1856 году Ciekawy przczyteij Марцинкевича, въ 1857 году Dudar Białoruski Марцинкевича. Рукопись же Pan Tadeusz, какъ Комитет имѣлъ честь подробно донести Вашему Высокопревосходительству отъ 12 августа сего года за № 509, одобрена до воспослѣдованія постановленія Главнаго Управленія Цензуры о воспрещеніи примѣненія Польскаго алфавита къ Русскому языку.—Въ С.-Петербургѣ по одобреніи тамошнимъ комитетомъ напечатаны были польскими буквами пѣсни бѣлорусскія въ сочиненіяхъ: Rocznik Literacki Podbereskiego 1843 г. на стр. 202—204; Szlachcie Zawalnia 1844 г. т. I, на стр. XXVIII—XXXII, 7, 8, 64 и 65; во второмъ томѣ того же сочиненія 1845 г. на стр. 9, 20 и 82 и въ четвертомъ томѣ 1846 на стр. 4, и другіе, какъ видно изъ замѣчанія въ сочиненіи Rocznik Literacki Подберескаго 1843 года на стр. 202. Наконецъ, сколько Комитету извѣстно всѣ бѣлорусскія сочиненія печатаны были доселѣ польскими буквами.

Представляя все сіе на благоуваженіе Вашего Высокопревосходительства, а также прошеніе типографщика Сыркина со счетомъ, Комитетъ имѣетъ честь покорнѣйше просить на основаніи Свод. Зак. (изд. 1857 г.) т. XIV уст. о Цензурѣ ст. 178, распоряженія на счетъ возврата типографщику Сыркину употребленныхъ имъ на напечатаніе сочиненія Pan Tadeusz денегъ 176 р. 60 коп. сер. изъ суммъ Министерства Народнаго Просвѣщенія, такъ какъ при Виленскомъ Цензурномъ Комитетѣ не имѣется остатка на счетъ коего можно было бы отнести оныя.

Пять сочиненій Бѣлорусскихъ печатанныхъ польскими буквами въ Вильнѣ, а въ томъ числѣ и сочиненіе одобренное къ представленію на сценѣ III отдѣленіемъ Собственной Канцеляріи Его Императорскаго Величества, при семъ прилагается“.

Такимъ чынамъ, приведеныя дакуманты 1) дакладна ўстанаўляюць дату першай урадавай забароны беларускага друку—1859 г., а 2) дзякуючы імъ выясьняецца прычына канфіскацыі „Пана Тадэуша“, якая да самага апошняга часу была невядомай.